

UDC 338:343 (560)

Türkiye ekonomisi'nde kayıtdışılık olgusu

Memmedova Pervane Oktay kızı *

Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Türk Programı Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Araştırmanın amacı – bu çalışmada temel amaç Türkiye’de kayıtdışı ekonominin tarihsel gelişimi, boyutları, nedenleri, etkileri ve bugüne kadar kayıtdışılıkla mücadele kapsamında alınan önlemleri ele alıp bu konuda yapılabilecek çalışmalara ışık tutmaktır.

Araştırmanın yöntemi – çalışmada genel bilimsel yöntemlerle birlikte, eleştirel kaynak incelemesi yöntemi ve istatistik yöntemler kullanılmıştır.

Temel sonuçlar – Türkiye’de kayıtdışı ekonominin büyüklüğü konusunda kayıtdışılığın tanımı gereği üzerinde uzlaşılan ortak bir rakam bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye’deki kayıtdışı ekonomi ölçümleri; çeşitli araştırmacılarca %2 ile %137 arasında değerler şeklinde bulunmuştur. Bazı uluslararası araştırmalarda ise bu oran %32-34 arasında hesaplanmıştır. KADİM Projesinde bu oranın %50’den fazla olduğu tahmin edilmiştir. Türkiye’de kayıtdışı ekonominin temel nedenleri mali, ekonomik, idari, sosyal ve toplumsal, psikolojik, siyasal ve teknolojiye bağlı nedenlerdir. Kayıtdışı ekonominin olumlu ve olumsuz etkileri olsa da, bunlar içerisinde olumsuz etkilerin ağırlığı gün geçtikçe artış göstermektedir. Olumsuz etkilerin başında devletin vergi gelirlerinin azalması, vergi yükünün adaletsiz dağılımı, resmi ekonomik göstergelerin doğru saptanamaması, sigortasız çalışanların sayısının hızla artması, rekabet eşitsizliği, devlet otoritesine olan güvenin azalması, toplumun ahlaki değerlerinin bozulması gibi sonuçlar gelmektedir. Son yıllarda, Türkiye’de kayıtdışılıkla mücadele kapsamında önemli düzenlemeler yapılmasına rağmen kayıtdışılığın boyutu istenilen düzeyde azaltılamamıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları – bu konu sadece teorik bir çerçevede ele alınmıştır. Araştırma anket ya da mülakat şeklinde yapılmamış, internet ve süreli yayınlar takip edilerek yürütülmüştür.

* AZ 1000, Abşeron ray, Hırdalan şeh, meh. 20, ev 24
pervane01@mail.ru

Araştırmanın özgünlüğü – diğer tüm çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada Türkiye ekonomisinde kayıtdışılık olgusu bütünüyle ele alınmıştır. Böylece, bu çalışmada Türkiye’de kayıtdışı ekonominin tarihsel gelişimi, boyutları, nedenleri, etkileri ve bugüne kadar kayıtdışılıkla mücadele kapsamında alınan önlemler ve çözüm önerileri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *kayıtdışı ekonomi, Türkiye ekonomisi, kayıtdışı istihdam, makroekonomi.*

1. Giriş

1960’lı yıllarda gelişmiş Batı Ekonomilerinde, 1970’lerde ABD’de tartışılmaya başlanan, 1980’de uluslararası bir sorun olarak kabul edilen ve günümüzde dünyada birçok ülkenin ekonomilerini tehdit edecek boyutlara ulaşmış olan kayıtdışı ekonomi kavramı 1990’lı yıllarda Türkiye’nin ekonomik gündemine yerleşmiştir.

Türkiye’de kayıtdışı kesimle ilgili yapılan çalışmalarda yöntem farklılıkları nedeniyle çeşitli büyüklüklere ulaşılmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin Türkiye’deki boyutuyla ilgili olarak, hesaplama yöntemine göre araştırmacılar GSMH’nin %2’siyle %137’si arasında değişen oranlarda ve birbirinden çok farklı sonuçlar ortaya çıkarmışlardır. Bazı uluslararası araştırmalarda ise Türkiye’deki kayıtdışı ekonominin GSMH’ya oranı %32-34 oranları arasında hesaplanmıştır.

Kayıtdışı ekonominin yüksek olmasının yarattığı ekonomik, mali ve sosyal olumsuzluklar, kayıtdışılıkla mücadeleyi Türkiye’nin gündemine de sokmuş ve bu kayıtdışı ekonomi ile ilgili özellikle 2000’lerin başlarından itibaren önlemler alınmaya başlanmıştır.

“Türkiye Ekonomisinde Kayıtdışılık Olgusu” konulu bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kayıtdışı ekonomi kavramı ve sınıflandırılması, ikinci bölümde Türkiye’de kayıtdışı ekonominin tarihsel gelişimi, boyutları, nedenleri, etkileri, üçüncü bölümdeyse Türkiye’de kayıtdışı ekonominin azaltılması için alınan önlemler ve çözüm önerileri kısaca incelenmiştir.

2. Kayıtdışı Ekonomi Kavramı ve Tanımı

Günümüzde ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmının kayıtdışı ekonomide gerçekleştiği hemen hemen herkesçe bilinen bir gerçektir. Gelişmiş Batı ekonomilerinde 1960’lı yıllarda tartışılmaya başlanan, Türkiye’de ise 1990’lı yılların hiç değişmeyen temel konularından biri olan kayıtdışı ekonominin hacmi, son 35 yılda özellikle az gelişmiş ve geçiş ekonomileri olmak üzere bütün dünya ekonomilerinde de önemli bir boyuta ulaşmıştır [14, s. 1].

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin kapsamının çok geniş olması, kapsamlı bir tanımın yapılmasını güçleştirmektedir. Kesin ve genel kabul görmüş tek bir tanımdan söz etmek zordur [9, s. 118]. Bu nedenledir ki tanımı kadar, adlandırılmasında da değişik görüşler ortaya çıkmıştır [12, s. 3].

Kayıtdışı ekonomi kavramı yerine; yeraltı ekonomisi, gayri resmi ekonomi, gizli ekonomi, saklı ekonomi, ikinci ekonomi, kara ekonomi, illegal ekonomi, kravatsız ekonomi, düzensiz ekonomi, paralel ekonomi, faturasız ekonomi, görünmez ekonomi, marjinal ekonomi, gölge ekonomi, kayıp ekonomi ve vergisiz ekonomi gibi kavramlar da kullanılmaktadır [16]. Kayıtdışı ekonominin adlandırılmasındaki bu çeşitlilik, kayıtdışı ekonomiyi oluşturan faaliyetlerin içeriğindeki çeşitlilikten kaynaklanmaktadır [19, s. 51].

Genel bir tanım yapılamamasına rağmen konu hakkındaki ortak düşünce ise bu faaliyetlerin resmi ulusal hesaplar sistemine yansımadağı veya kayıt altına alınmadığıdır [14, s. 2]. Türkiye’de yabancı literatürdeki temel eserlerde neredeyse hiç kullanılmayan “kayıtdışı ekonomi” kavramının Türkçe literatürde benimsenmiş olmasında konunun ilk defa muhasebecilerce gündeme getirilmiş olması ve vergi kayıpları boyutunun öne çıkarılmak istenmesiyle yakından alakadardır [8, s. 6].

Kayıtdışı ekonomi kısaca kamunun denetimi dışındaki ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir [13, s. 2].

Uluslararası İş Örgütünün (ILO) verdiği tanımlamaya göre gayri resmi (veya *informal*) sektör, istatistiklere yansımayan ve sözleşme, lisans, işgücü denetimi, beyan ve vergileme gibi kuralların dışında işleyen ekonomik aktiviteleri yürüten bireyleri kapsamaktadır [18, s. 7].

Genel bir tanım olarak, kayıtdışı ekonomi, GSMG hesaplarını elde etmede kullanılmakta bulunan istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen, ancak gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü olarak nitelendirilebilmektedir [5, s. 4].

Devlete bildirilmeden gerçekleşen ekonomik faaliyet, gelir yaratıcı ise kayıtdışı ekonomik faaliyettir. Yeni gelir yaratmıyor ve olanı transfer ediyorsa, kayıtdışı ekonomik faaliyet olarak kabul edilmez [6, s. 11]. Kayıtdışı ekonominin en göze çarpan özelliği, kayıtlı mevcut ekonomiye paralel olarak ikinci bir ekonominin ortaya çıkmasıdır [4, s. 3].

Prof. Dr. Osman Altuğ, *Kayıt Dışı Ekonomi* adlı kitabında şu tanımı yapmaktadır: “Kayıtdışı ekonomi” ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle, gerçekleştirilen ekonomik olayın devletten, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb, tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (*resmi*) ekonominin dışına taşınmasıdır.

Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008-2010 yıllarını kapsayan “Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele Stratejisi Eylem Planı”nda ise; “Kayıtdışı ekonomi, devletten gizlenen, kayda geçirilmeyen/geçirilemeyen ve bu sebeple denetlenemeyen faaliyetler olarak tanımlanabilir” ifadesi mevcuttur [17, ss. 52-53].

2.2. Kayıtdışı Ekonominin Sınıflandırılması

Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesinde kayıtdışı ekonomi üçlü bir tasnife tabi tutulmaktadır. Bunlar; beyandışı ekonomik faaliyetler, enformel (resmi olmayan) ekonomik faaliyetler ve yasadışı ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır.

2.2.1. Beyandışı Ekonomi

Beyandışı ekonomi vergi yasalarınca konulmuş kurallara göre vergi idaresine beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen veya eksik beyan edilen faaliyetlerle bunlar sonucu elde edilen gelirleri kapsamaktadır [10, s. 6].

Beyandışı ekonomik faaliyetler alanında aykırılık sadece vergi yasaları açısından söz konusudur. Üretilen mal yasaldir, üretim ve dağıtım kanalları yasaldir. Ancak vergi veya diğer mali yük getiren mevzuattaki mali yüklerden kaçınmak için ilgili kamu otoritelerine bildirilmesi gerekli rakamlar olması gerekenden daha düşük beyan edilir [3].

Yani beyandışı ekonominin içine, gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerden vergi kanunlarına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyenler girmektedir [6, s. 12].

Çok sayıdaki beyandışı ekonomik faaliyetlere ilişkin şu örnekler verilebilir: resmi kayıtlara göre herhangi bir işte çalışmayacak olanların gerçekleştirdikleri faaliyetler; emekli maaşı olan emeklilerin, sakat işçilerin, öğrenim kredisi alan öğrencilerin gerçekleştirdikleri faaliyetler, ek iş şeklindeki ekonomik faaliyetler; özel ders vermek, evde büro işleri yapmak, faturasız mal veya hizmet alım satımı vs.

2.2.2. Enformel Ekonomi

Enformel (*resmi olmayan*) ekonomi, formel olarak kayda geçmeyen ve formel ekonomik üretim ve değişim süreçlerine dahil olmayan faaliyetleri kapsamaktadır [3]. Kayıtdışı ekonominin bu bölümünü istatistiki yöntemlerle ortaya çıkartmak oldukça zordur [14, s. 21].

Enformel girişimciler resmi olarak kayıtlı değildirler, faaliyette bulunmak için lisans veya izine gereksinim duymazlar, vergi ödemezler, çalıştırdıkları kişilerle ilgili çalışma koşullarına ilişkin kurallara uymazlar, üretici ve ticaret erbabı üzerine yasal bağlayıcılığı olan diğer kurumsal düzenlemeler dışında kalırlar. Enformel ekonominin bir kısmı pazar içinde cereyan eder ve para bir araç olarak kullanılarak yapılır. Burs alan öğrencilerin aynı zamanda çalışmaları, emeklilerin çalışmaları, ikinci iş olarak yapılan faaliyetler, küçük çocukları çalıştırarak gerçekleştirilen faaliyetleri bu grupta saymak mümkündür. Diğer kısmı ise pazar içinde cereyan etmez, para araç olarak kullanılmaz. Pazar dışı olarak nitelendirilen, mal ve hizmet üreten ekonomik faaliyetlerdir. Bu gruba giren faaliyetler; 'hane halkı ekonomisi', 'sosyal ekonomi' ve 'yerel ekonomi' olarak bilinirler. Bunların her birinde yer alan faaliyetlerin bazıları yasal iken bazıları yasadışı özellik taşıır [10, s. 8].

2.2.3. Yasadışı Ekonomi

Yasalarca gerçekleştirilmesi yasaklanmış olan tüm faaliyetler ile bu faaliyetler sonucu elde edilen gelirler yasadışı ekonomi kapsamında değerlendirilir [6, ss. 15-16]. Burada önemli olan, faaliyetin yasaların öngörüldüğü bir şekilde yapılmaması değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olmasıdır [10, s. 9].

Yasadışı faaliyetler kriminal türden faaliyetlerdir. Yasadışı uyuşturucu üretimi ve ticareti, silah kaçakçılığı, kadın ticareti, yolsuzluk, kaçakçılık, yasadışı kumar oynatmak, tefecilik, çalınmış malların ticaretini yapmak gibi faaliyetler yasadışı ekonomik faaliyetlere örnek olarak verilebilir [6, s. 16]. Bu tür faaliyetlerin kayıtdışı tutulmasındaki temel neden, faaliyetin yasalara aykırılık unsuru içermesi veya konusunun suç teşkil etmesidir [3].

Yasaların suç saydığı her türlü faaliyet kayıtdışı ekonomi içinde yer almaz. Rüşvet, hırsızlık suretiyle elde edilen gelirler bu kazançları elde edenler açısından bakılınca gelir olmakla beraber ekonomiyi genişleten özellik taşımazlar. Sadece daha önce yaratılmış olan gelirin el değiştirmesine sebep olan suçlardır. Bu sebeple bu tür faaliyetler sonucu elde edilen gelirler kayıtdışı ekonomiye dahil edilmemelidir [6, s. 16].

3. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin özellikleri

24 Ocak 1980 kararları ve yıllardan bu güne gelen, hızla artan kamu açıkları sonucunda bütçe gelirlerinin giderleri karşılama oranı giderek azalmaya başlamıştır. Bu durum sonucunda yeni kaynak arayışları gündeme gelmiş ve ekonomide kayıtdışı kesimin vergilendirilmesi ve kayda alınması yönünde araştırmalar başlamıştır.

Kamu finansman dengesinin kurulabilmesi adına sürekli kayıtlı mükelleflere başvurularak ek vergiler alınması ve yeni vergiler ihdas edilmesi geçici rahatlama sağlasa da uzun vadeli çözümler getirememiştir. Kayıtlı mükelleflerin vergi yüklerinin ağırlaştırılması, kendisiyle rekabet içerisinde olan kayıtdışı kesimi daha da güçlendirmiş ve hızla büyümesine neden olmuştur.

Kayıtdışı ekonomisinin en fazla büyüdüğü ülkeler; enflasyonun sürekli olduğu, haksız ve spekülatif kazançların arttığı, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin denetim dışı kaldığı ülkelerdir. Türkiye’de, 1980’li yılların ortasından başlayarak, günümüze kadar yaşanan kronik enflasyon, spekülatif kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıtdışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olmuştur [5, s. 69]. Bazı ekonomik faaliyetlerin niteliği bu faaliyetlerin kayıt altına alınmasını güçleştirmektedir. Bu tür faaliyetlerin başında tarımsal faaliyetler gelmektedir. Dolayısıyla, tarıma dayalı hammadde kullanan sektörlerde de kayıtdışı ekonomi daha büyüktür. Özellikle tarıma dayalı hammadde kullanan tekstil sektöründe kayıtdışı ekonominin geniş boyutta olduğu tahmin edilmektedir [16]. Hemen tüm dünya

ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de kayıtdışı sektör önemli bir ekonomik gerçekliktir [5, s. 70].

Kayıtdışı ekonomi bütün sektörleri içine almış, ölçümü oldukça güç ve karmaşık olan bir olgudur. Veri yetersizlikleri ve olan verilere ulaşma zorlukları kayıtdışı ekonominin ölçülmesinde zorluklar doğurmuştur [13, s. 18].

Türkiye’de kayıtdışı ekonomiye ilişkin ilk çalışmalar kayıtdışı ekonominin nedenleri ve sonuçları üzerine yoğunlaşmış olmasına karşın daha sonraki çalışmalar kayıtdışı ekonominin çeşitli yöntemler kullanılarak ölçülmesine ve yapısal durumunun incelenmesine yönelik olmuştur [12, s. 4].

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin büyüklüğü konusunda kayıtdışılığın tanımı gereği üzerinde uzlaşılan ortak bir rakam bulunmamaktadır. Kayıtdışı ekonomiyi ölçmeye yönelik çalışmalarda kesin sonuçlar verecek yöntemler kullanılamamakta ve tahmin metodlarından faydalanılmaktadır [17, s. 60]. Yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye’deki kayıtdışı ekonomi ölçümleri; çeşitli araştırmacılarca %2 ile %137 arasında değerler şeklinde bulunmuştur [13, s. 18]. Sonuçların birbirlerinden bu derecede farklı olması, Türkiye’de istatistiki veri eksikliğinden ve veri yayınlarının henüz bir standarda kavuşmamış olmasından kaynaklanmaktadır [20, ss. 139-140]. Tablo 1’de Türkiye özelinde yapılan tahminler yer almaktadır. Bu tahminlerin detaylı bir değerlendirmesi, yukarıda bahsedilen tahmin sorununu anlamaya ve Türkiye kayıtdışılığına ilişkin bazı sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olabilir [1, s. 13].

Bu araştırmaların sonuçları göstermiştir ki, kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün tahmin edilmesinde aynı yöntemler dahi kullanılsa farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı, Türkiye’de kayıtdışı ekonominin büyüklüğü konusunda kesin bir rakam vermek oldukça güçtür [16]. Bu nedenle bir teknikle bulunan tahminlerin verilmesi yerine Türkiye özelinde yapılan tahminlerin özenle karşılaştırılmasının önemi aşikârdır [18, s. 9].

Devlet İstatistik Enstitüsü (*DİE*) verilerine göre, Türkiye’de kayıtdışı ekonominin resmi GSYİH’ya oranı yaklaşık %45’tir [5, s. 71]. Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu tarafından hazırlanan “Kayıt Dışı Ekonomi Raporu”nda yer alan ve Türkiye’de ilk defa gerçekleştirilen bir çalışmaya göre, kayıtdışı ekonominin büyüklüğü GSMH’nın %30.07’si olarak tespit edilmiştir. Bu oran, Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) tarafından yayınlanan endüstriler arasında mal ve hizmet akımını gösteren Input-Output tabloları esas alınarak hesaplanmıştır [21, s. 11].

Ankara Ticaret Odası’nın hazırladığı “Kayıt Dışı 2007” raporuna göre kayıtdışı ekonominin Türkiye’deki boyutuyla ilgili olarak, hesaplama yöntemine göre araştırmacılar GSMH’nın %2’siyle %137’si arasında değişen oranlarda ve birbirinden çok farklı sonuçlar ortaya çıkarıyor. Bazı uluslararası araştırmalarda ise Türkiye’deki kayıtdışı ekonominin GSMH’ya oranı %32-34 oranları arasında hesaplanmıştır. KADİM Projesinde (2006) Türkiye’de kayıtdışı ekonominin GSMH’nın %50’sinden fazla olarak tahmin edildiği bildirilmektedir [2].

Tablo 1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Hakkında Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Yıl	Kayıtdışılık (GSMH %)	Yöntem
YILMAZ	2006	0-178	Sabit Oran Yaklaşımı
SAVAŞAN ve SCHNEIDER	2005	35.2	MIMIC Model Yaklaşımı
DORUKKAYA	2005	29-37	Vergi Yaklaşımı
F. SAVAŞAN	2004	28.0	MIMIC Model Yaklaşımı
BALDEMİR, GÖKALP ve AVCI	2003	10.8	MIMIC Model Yaklaşımı
ÇETİNTAŞ ve VERGİL	2003	18.0-30.0	Ekonometrik Yöntem
Y. ILGIN	2002	45.0	Basit Parasal Oran Yöntemi
AKTÜRK vd.	2002	16.2	Ekonometrik Yöntem
A. TANDIRICIOĞLU	2002	43.5	Basit Parasal Oran Yöntemi
Y. ILGIN	2001	65.7	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı
ÖGÜNÇ ve YILMAZ	2000	0-23.5	Basit Parasal Oran Yöntemi
ÖGÜNÇ ve YILMAZ	2000	0-46.2	Basit Parasal Oran Yöntemi
ÖGÜNÇ ve YILMAZ	2000	10.6-22.1	Nakit Para Talebi Yaklaşımı
Y. ILGIN	1999	26.6	Ekonometrik Yöntem
Y. ILGIN	1998	82.5	Basit Parasal Oran Yöntemi
ÖGÜNÇ ve YILMAZ	1998	2.4	GSMH Yaklaşımı
Z. KASNAKOĞLU	1997	9-13	Ekonometrik Yöntem
Z. KASNAKOĞLU	1997	30-61	Nakit Oranı Yöntemi
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1994	2.2	GSMH Yaklaşımı
N. YAMAK	1994	10	Ekonometrik Yöntem
Y. ILGIN	1993	56.9	Basit Parasal Oran Yöntemi
O. ALTUĞ	1992	35	Kayıtdışı Ücret Yaklaşımı
Y. ILGIN	1992	48.8	Ekonometrik Yöntem
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1992	1	İşlem Hacmi Yaklaşımı
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1992	8.1	Nakit Para Talebi Yaklaşımı
T. DERDİYOK	1991	26.2	Vergi Yaklaşımı
T. DERDİYOK	1991	7.8	Vergi Yaklaşımı
T. DERDİYOK	1991	40.4	Vergi Yaklaşımı
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1991	7.9	Parasalcı Yaklaşımlar
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1991	1.9	Parasalcı Yaklaşımlar
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1991	1.9	Parasalcı Yaklaşımlar
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1991	16.4	Vergi Yaklaşımı
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1991	1.5	Harcamalar Yaklaşımı
Z. KASNAKOĞLU	1990	9.1	Ekonometrik Yöntem
Z. KASNAKOĞLU	1990	7.2	Parasalcı Yaklaşımlar
Z. KASNAKOĞLU	1990	9.3	Parasalcı Yaklaşımlar
Z. KASNAKOĞLU	1990	7.8	Parasalcı Yaklaşımlar
A. ÖZSOYLU	1990	7.5	GSMH Yaklaşımı
A. ÖZSOYLU	1990	11.5	İşlem Hacmi Yaklaşımı
A. ÖZSOYLU	1990	12.9	Basit Parasal Oran Yöntemi
T. DERDİYOK	1989	46.94	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı
D. HAKIOĞLU	1989	18	Ekonometrik Yöntem
L. KOÇOĞLU	1987	19.6-26.5	Duyarlılık Analizi
T. DERDİYOK	1984	27.3	Ekonometrik Yöntem
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1984	23.1	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı
D. HAKIOĞLU	1984	137.8	Ekonometrik Yöntem
TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI	1981	7.8	Basit Parasal Oran Yöntemi

Kaynak: <http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/5.pdf>, (05.03.2012),
<http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/12.pdf>, (03.03.2012),
www.butce.org/html/dergi/27/csiivaci2.pdf, (05.03.2012).

Her ne kadar Türkiye ekonomisi için yapılan bu kayıtdışı ekonomi hesaplamaları, sınırlı bir tahmin sağlasa da bu büyüklüğün oldukça geniş bir alanı kapsadığını ve artarak önemli bir boyuta ulaştığını göstermektedir. Kayıtdışı ekonominin ekonomik ve sosyal yapı üzerinde yaratacağı tahribatlar göz önünde bulundurulduğunda, kayıtdışı faaliyetlerin kayıt altına alınması ve bu büyüklüğün azaltılması Türkiye ekonomisi açısından da son derece önem kazanmıştır [15, s. 57].

3.1. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri

Kayıtdışı ekonomiye yönelmenin temel sebebi, insanların gelirlerini arttırmak istemeleridir. Gelirlerini arttırmak isteyen insanlar, faaliyetlerinin bir kısmını ya da tamamını kayıt dışında tutarak bu faaliyetlerden elde ettikleri kazanç üzerinden vergi ödememiş olurlar [6, s. 23]. Kayıtdışı faaliyetlerin kayıtlı faaliyetler karşısında sağladığı avantajlar kayıtlı ekonomiden kayıtsız ekonomiye doğru gidişin ortamını hazırlamaktadır [16].

Türkiye’de tekstil özelinde mükelleflere ve GİB (*Gelir İdaresi Başkanlığı*) çalışanlarına “Türkiye’de kayıtdışılığın size göre en önemli üç nedenini sıralayınız” sorusunu yönelten araştırmanın bulgularına göre mükellefler ilk beş sıraya vergi ve ekonomi/piyasa şartlarını koymuşlardır.

Vergi yükü ilk sırayı alırken vergide adaletsizlik ve cezaların caydırıcı olmaması üçüncü ve beşinci sırayı almıştır. Ekonomik krizler ve ayakta kalma çabası sırasıyla ikinci ve dördüncü sırayı almışlardır. GİB çalışanlarına göre en önemli neden denetim azlığıdır. Vergi yükünün ikinci, cezaların caydırıcı olmamasını üçüncü ve vergide adaletsizliğin dördüncü sırayı alması bize Türkiye’de vergiyle ilgili sorunların/algıların kayıtdışılığa yol açan en önemli faktörler olduğunu göstermektedir [18, s. 13].

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin artmasına neden olan temel faktörleri ana başlıklar halinde incelemek, konuyu daha iyi anlayabilmemiz için yerinde bir tercih olacaktır [5, s. 130].

3.1.1. Mali Nedenler

Kayıtdışı ekonomiyi ortaya çıkaran en önemli sebeplerin başında vergilendirme ile ilgili sorunlar görülmektedir [13, s. 3]. Vergiler sonuç itibarıyla bireyin kullanılabilir gelirinde yada servetinde bir azalmaya neden olmaktadır. Bundan dolayı bireyler vergi ödemekten kaçınmaktadır [4, s. 9]. Mali nedenleri şöyle özetleyebiliriz:

3.1.1.1. Vergi Oranlarının Yüksekliği

Vergi yükünü arttıran yüksek vergi oranları, kayıtdışı ekonominin önemli bir nedenini oluşturmaktadır [20, s. 173]. Vergi oranları ile kayıtdışı ekonomi arasında doğru yönlü bir ilişkinin varlığından söz edebiliriz. Vergi oranlarının gelişmiş ülkelere göre nispeten fazla olduğu gelişme yolundaki ülkelerde kayıtdışı ekonominin boyutları da büyüktür [13, s. 4].

Türkiye’deki vergi yükü ağırdır [20, s. 174]. Vergi yükü son 15 yılda 2 kat art-

mıştır. Türkiye OECD ülkeleri arasında en yoksul ülke olmasına rağmen ABD ve Japonya gibi zengin ülkelerin vergi yükü bakımından üzerindedir [6, ss. 102-103]. Toplam veri yükü içinde dolaylı vergi yükünün giderek artması, vergi adaletinin çarpıklaşmasına neden olmakta ve bireyleri kayıtdışına yönelmeye zorlamaktadır [14, s. 33].

Hükümetler, yüksek vergi oranlarının etkisini hafifletmek için vergi muafiyet ve istisna uygulamasına giderler, bu durumda da vergi adaleti gittikçe bozulur, istisnalardan yararlanamayanlar kendilerinin de daha az vergi verebileceklerini düşünerek vergi kaçakçılığı yoluna gidebilirler [13, s. 5].

3.1.1.2. *Türk Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenler*

Vergi mevzuatının mükelleflerin rahatlıkla anlayabileceği ve uygulayabileceği bir basitlikte olmaması kayıtdışının bir diğer nedeni olmaktadır [8, s. 26]. Meclisi devre dışı bırakarak, Bakanlar Kurulu Kararları şeklindeki düzenlemelerle çok sık yapılan mevzuat değişiklikleriyle ortaya çıkan belirsizlik ortamında mükellefler ve doğal olarak vergi idaresi zor durumda kalmaktadır [20, s. 188]. Vergi mevzuatının karmaşıklığının yanında kanunları açıklamak amacıyla yayımlanan tebliğler, sirküler ve özelgeler mevzuatı daha da karmaşık hale getirmektedir [4, s. 14].

3.1.1.3. *Vergilendirme Ortamının Belirsizliği*

Adam Smith, vergileme prensiplerini Milletlerin Zenginliği adlı kitabında incelemiştir [11, s. 37]. Kitabın son cildinde vergileme ile ilgili prensipler açıklanmıştır bunlardan bir tanesi de vergide belirlilik ilkesidir [13, s. 7]. Bu ilkeye göre mükellefin ödeyeceği verginin miktarını, zamanını ve ödeme şeklini önceden bilmesi gerekir [14, s. 35]. Vergi açık, net, belirli ve kesin olmalıdır [11, s. 38].

Mükelleflerin vergilendirme konusundaki en önemli beklentilerinden biri de, ne kadar vergiyi ne zaman ödeyeceklerini bilmeleridir [14, s. 35]. Mali sistem ve vergi mevzuatı karmaşık, vergiler çok, çeşitli ve ödenmesi prosedür olarak çok zor ise bireyler yine kayıtdışı kalmayı tercih edebilirler [10, s. 19]. Dolayısıyla vergilendirmede basitlik ilkesi bu noktada büyük önem kazanmaktadır [14, s. 35].

3.1.1.4. *Vergi Afları*

Mükellefleri kayıtdışı ekonomiye yönlendiren bir diğer neden ise çok sayıda vergi affı çıkarılmasıdır [8, s. 26]. Türkiye’de 1960 yılından 2004 yılına kadar vergi affına ilişkin hükümler taşıyan toplam 18 adet kanun çıkarılmıştır [20, s. 189].

Sıkça uygulamaya konulan vergi afları mükelleflerin vergi sistemine güveninin azalmasına, mükelleflerde sürekli bir af beklentisinin oluşmasına ve dolayısıyla vergi tahsilâtında etkinliğin azalmasına yol açmıştır [11, s. 42]. Mükellefler vergi afların çok sık bir şekilde çıkarılmasından dolayı “nasıl olsa vergi affı çıkar” psikolojisine bürünmektedir. Bu denli sık vergi affı zaten vergi ödemek istemeyen mükelleflere cesaret kaynağı olmaktadır [8, s. 26]. Dürüst vergi yükümlüleri, vergi affını adil olmayan bir uygulama olarak düşündükleri için vergi affı sonrası vergi uyumu azalmaktadır [5, s. 62]. Bu durum da kayıtdışı teşvik etmektedir.

3.1.2. Ekonomik Nedenler

3.1.2.1. Ekonomik Yapı

Bir ülkenin sahip olduğu ekonomik sistemin kendisi ve yapısal özellikleri kayıtdışılığa uygun bir zemin oluşturabilir [9, s. 120]. Türkiye ekonomisinin özellikle istihdam açısından tarım ve hizmetler sektörüne dayalı olan yapısı kayıtdışılığa ortam hazırlayan önemli faktörlerden biridir [19, s. 53]. Tarım ve hizmetler sektörü, izlenme ve denetlenmelerinin zor olması nedeniyle kayıtdışılığa daha elverişli sektörlerdir [5, s. 13].

Kayıtdışı ekonomiyi ortaya çıkaran ekonomik nedenlerden bir diğeri de ekonomilerin genellikle küçük ve orta boy işletmelerden (KOBİ) oluşmasıdır [9, s. 120]. Türkiye'de işletmelerin çok büyük bir bölümü (%98.8) KOBİ niteliğindedir. Bu işletmelerin toplam istihdam içindeki yeri (45.6)'dır [15, s. 17]. KOBİ'lerin yaygınlığı bir taraftan izleme ve denetlemeyi zorlaştırırken, diğer taraftan bu işletmelerin pek çok yasal düzenlemelerin dışında kalmalarına yol açmakta; vergi, iş, sosyal güvenlik, muhasebe vb. konularla ilgili yasalar genellikle bu tür küçük işletmeleri kapsamamaktadır [12, s. 12].

3.1.2.2. Enflasyon

Kayıtdışı ekonominin yoğun bir şekilde yaşandığı ülkelerde en önemli ekonomik sorunlardan birisi de enflasyondur [13, s. 11]. Enflasyon genel fiyat düzeyindeki artışı veya paranın değerindeki sürekli azalışı doğrulayan bir kavramdır [11, s. 29]. Enflasyon nedeniyle gelirlerinde aşınma meydana gelen düşük ve sabit gelirli tüketiciler bu kayıplarını gidermek, enflasyon nedeni ile maliyetlerinde artışlar meydana gelen üreticiler de maliyetlerini azaltmak amacıyla kayıtdışı ekonominin değişik unsurlarına özellikle, kayıtdışı istihdama yönelmektedirler [4, s. 23].

Türkiye'de 70'li yıllardan itibaren yaşanan yüksek oranlı enflasyon kayıtdışı ekonominin payının artması açısından önemli bir unsurdur [5, s. 57]. Son yirmi yılını iki haneli enflasyonla geçiren Türkiye'de, mükelleflerin sermayelerini yitirmeleri onları kayıtdışı itmiştir. Özellikle yeniden değerlendirme, vergi istisna ve muafiyetlerinden yararlanamayan mükellefler, faaliyetlerini vergi idaresinin bilgi alanı dışında sürdürme yolunu seçmişlerdir [10, s. 13].

3.1.2.3. Ekonomik Krizler

Ekonomik kriz ve durgunluk dönemleri kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin artması için uygun zemin oluşturmaktadır [8, s. 24]. Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde, işsiz kitleler kayıtlı ekonomide bulamadıkları istihdam imkânlarını kayıt dışı ekonomi alanlarında aramaktadırlar [9, s. 120]. İşletmeler de krizin olumsuz etkilerini azaltmak için üretimlerini kayıtdışı yollardan sağlayarak, buna bağlı olarak maliyetlerini azaltmaya çalışmaktadırlar [11, s. 31]. Kriz nedeniyle kayıtlı ekonomide istihdam edilmesi zor ya da mümkün olmayan niteliksiz işçiler, kayıtdışı ekonomide daha kolay iş bulabilmektedirler [12, s. 15].

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise; Türkiye'de arka arkaya yaşanan

ekonomik krizler kayıtdışı faaliyetlerin artmasına zemin hazırlamıştır [4, s. 25].

3.1.2.4. Milli Gelirin Adaletsiz Dağılımı

Kayıtdışı faaliyetleri etkileyen bir diğer etken ise gelir dağılımı eşitsizliğidir. Gelir dağılımının kayıtdışı ekonomiyle ilişkisi, gelirden düşük pay alan grupların gelirlerini artırmak amacıyla kayıtdışı istihdama arz yaratması durumunda ortaya çıkmaktadır [5, s. 55].

Türkiye gelir dağılımının adil olmadığı bir ülkedir, ilk gelir dilimi ile son gelir dilimi arasında yaklaşık dokuz kat fark vardır [14, s. 30]. 1966 yılından günümüze nüfusun beşinci %20'si toplam gelirin ortalama %54' ünü elde ederken, ilk %20'lik kısmı %4.5' unu elde etmiştir [6, s. 122]. Bunun anlamı gelirden az pay alan yoksul ve işsiz kesimin hayatını devam ettirebilmek uğruna kayıtdışı çalışmayı kabullenmiş olduğudur [19, s. 53].

3.1.2.5. Nakit Ekonomisi

Ekonomi içerisinde nakit işlem sayılarının artması da kayıtdışı ekonomiyi tetiklemektedir [8, s. 24]. Kayıtdışı ekonomide genel olarak nakit para kullanmanın daha çok tercih edildiği kabul edilmektedir. Faaliyetlerin nakit para ve takas yoluyla yapılması ödeme delillerini ortadan kaldırmaktadır [11, s. 31].

Nakit ekonomisi, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin artmasında Türkiye için çok önemli bir unsurdur [4, s. 25]. Kredi kartı gibi kayıt altına almanın kolay olduğu ödeme araçlarına yönelmek kayıtdışı ekonomi ile mücadele açısından önemlidir [11, s. 31].

3.1.2.6. İşsizlik

Emeğin kayıtdışı ekonomiye kaymasını belirleyen faktörler içinde belki de en önemlisi işsizlik faktörüdür. Türkiye'de işsizlik oranı 2006 yılı itibarıyla % 11.9 olarak belirlenmiştir. Ağırlaşan yaşam koşullarının bir sonucu olarak bireyler, gelirlerini artırmak amacıyla ikinci bir işte çalışmayı veya sosyal güvence olmadan çalışmayı kabul ederler. Bu da kayıtdışı istihdam yoluyla kayıtdışı ekonomiyi genişletmektedir [14, ss. 29-30].

3.1.2.7. Karapara Sorunu

1980 öncesi Türkiye'de karaparanın kullanımı ciddi zorluk iken, bugün karapara kullanımı zorluk olmaktan çıkmıştır. Çünkü servet beyanı kaldırılmış, bankalarda isimsiz hesaplara para yatırabilme olanağı getirilmiştir. Ayrıca bu parayla devlet tahvili, hazine bonusu, döviz veya gayrimenkule de yatırım yapılabilmektedir. Dolayısıyla birbirini besleyen mekanizmalar içinde kayıtdışı ekonomi sürekli büyümektedir [20, s. 186].

3.1.3. İdari Nedenler

3.1.3.1. Vergi Denetimlerinin Yetersizliği

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin ortaya çıkışı ve boyutlarının genişlemesinin nedenlerinin başında, etkin bir vergi idaresinin olmayışı ve vergi denetiminin yetersizliği gelmektedir [5, s. 66]. Mükellefler kendilerinin ne kadar az denetleneceğini

bilirlerse vergi kaçırma konusunda o oranda cesaretli olacaklardır [13, s. 9]. Fakat Türkiye'de vergi inceleme oranları son derecede düşük orandadır (%3–5) [20, s. 193]. Maliye Bakanlığı'nın istatistiklerine göre, son 17 yılda denetime katılan personel sayısı %68.8 oranında, denetlenen mükellef sayısı ise %14.6 oranında azalmıştır [9, s. 121]. Denetim oranının düşüklüğü Türkiye'nin adeta bir vergi cenneti olarak görülmesine neden olmaktadır [17, s. 61].

3.1.3.2. Muhasebe Hizmetlerinin Yetersizliği

Mükellefle vergi idaresi arasında köprü vazifesi gören muhasebeci ve mali müşavirler vergi kaybının önlenmesinde çok önemli bir role sahiptirler [13, s. 8]. Bu kişilerin, görev ve sorumluluklarını ihmal etmeleri durumunda karşı-karşıya kalınan nokta yine kayıtdışı işlemler olmaktadır. Gerek yetersiz eğitimleri, gerekse mükelleflerle olan kişisel ilişkileri nedeniyle bu bireylerin yasalara uygun çalışmadıkları, kimi zaman fazla müsamaha gösterdikleri veya kimi zaman bazı faaliyetleri hiç “görmedikleri” bilinmektedir [11, s. 45].

3.1.4. Sosyal ve Toplumsal Nedenler

3.1.4.1. Sosyal Güvenlik Sisteminden Kaynaklanan Nedenler

Eğer etkin ve verimli sosyal güvenlik sistemi yoksa, sosyal güvenlik primleri gibi istihdamla ilgili kesintiler yüksek ise kısacası kayıtdışıya çıkmanın alternatif maliyeti kayıt altında kalmaya göre düşük ise bireyler (*işverenler*) kayıtdışı ekonomi içerisinde faaliyette bulunacaklardır. Sosyal güvenlik kapsamındaki fakirlik ve işsizlik gibi yardımlar da bireylerin kayıtdışıya çıkışını etkilemektedir. Bireyler bu tür yardımlardan faydalanabilmek amacıyla kendilerini işsiz veya düşük gelirli göstermektedirler [8, s. 30].

3.1.4.2. Nüfus Artışı

Hızlı nüfus artışı bireylerin ulusal gelirden aldıkları payı düşürmekte, ekonominin gelişmesine engel oluşturmakta ve alt yapıya olan ihtiyacı artırmaktadır. Artan nüfusa aynı hızda istihdam yaratılmadığında işsizlik ortaya çıkmakta; bu işsizliğin çözümü için kamu kesiminde aşırı istihdam yapılmaktadır. Bu da ancak ücretlerin düşük tutulmasıyla mümkün olmaktadır. Bu düşük ücretlerle geçimini sağlayamayan kişiler ek iş yapmak zorunda kalmakta, bu da kayıtdışı ekonomiyi büyüten bir etken olmaktadır [11, s. 49].

3.1.4.3. Göç

Tarım toplumundan kent toplumuna geçiş sürecinde kentlere yoğun bir göç yaşamakta, göçün yoğun olduğu alanlarda hem istihdam olanakları sınırlı kalmakta hem de bu şekilde ortaya çıkan niteliksiz iş gücü ancak kayıtdışıya çıkarak istihdam imkanı bulabilmektedir [14, s. 26]. 1970 yılında nüfusun % 71.3'ü kırsal alanda % 28.7'si kentsel alanda yaşarken, 2004 yılında % 39.7'si kırsal alanda % 60.3'ü kentsel alanda yaşar hale gelmiştir [6, s. 115]. Daha iyi bir yaşam ve daha iyi bir gelir için kentlere göç eden bireyler genellikle yeterli kalifiyeye sahip olmayan

bireylerdir. Göçler sonucu istihdam sağlamada eksiklikler yaşanmakta ve istihdam edilmeyen birey her türlü işe ve her düzeyde gelire razı olmaktadır [11, s. 50].

3.1.4.4. Vergiyə Karşı Direnç

Vergiye karşı direnç, kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasına neden olan faktörlerden biridir [5, s. 57]. İnsanların vergiyeye karşı doğal bir direnci vardır [15, s. 12]. Çünkü; hiç kimse çalışarak kazandığı gelirin bir kısmını başkasına vermek istemez [4, s. 9].

Vergiye karşı dirençte etkili olan faktörlerden biri de vatandaşların devlet harcamalarına bakış açısidir. Vergi ödeyen mükelleflerin üzerinde durdukları konulardan biri toplanan vergilerin nerelere ve nasıl harcıandığıdır [5, ss. 57-58]. Eğer toplumda toplanan vergilerin kötü harcıandığına dair genel bir kanı oluşmuşsa, mükellefin vergiyeye karşı direnci artmaktadır [11, s. 36]. Gerçekleştirilen vergi afları ve sistemdeki diğer aksaklıklar, toplumda sistemin adil olmadığı yönünde oluşan kanıya destek vermekte ve vergiyeye karşı direnç oluşturmaktadır [14, s. 25].

3.1.4.5. Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı

Vergi mevzuatı ne kadar mükemmel olursa olsun, vergi idaresi de ne kadar verimli ve etkin çalışır duruma getirilirse getirilsin, toplumda vergi bilinci ve ahlakı yerleşmediği sürece kayıtdışı ekonomi tam anlamıyla önlenemeyecektir [11, s. 55]. Vergi bilinci, toplanan vergilerin nasıl, ne şekilde ve kimler için harcıandığının açıklanması ve vergi mükellefinin kamu hizmetini satın alan bir tüketici olarak kabulü ile oluşur. Vergi ahlakı, kişinin gerçek kazancı üzerinden vergi ödemekle yükümlü olduğunu kendi vicdanında duyması hali olarak tanımlanmaktadır. Devletin yaptığı harcamalara ilişkin duyulan şüpheler vergi bilincinin zayıflamasına ve kayıtdışı ekonominin artmasına sebep olmaktadır [14, ss. 25-26].

3.1.4.6. Toplumsal Baskı

Bireyler için vergi kaçırınlar üzerinde toplumun baskısı önemlidir. Vergi kaçakçılığı kimi toplumlarda hoşgörü ile karşılanır ve dolayısıyla bu toplumlarda vergi kaçakçılığı yüksek düzeydedir. Çünkü kaçakçılığın maliyeti sadece yakalandığında ödenecek vergi cezası kadar olur. Kimi toplumlarda ise vergi kaçakçılığı affedilmez bir suç olarak görülür ve kaçakçılık yapanlar ağır bir toplumsal baskı ile karşı karşıya kalıp toplumdan dışlanırlar. Bu baskı ise mükelleflerin vergiyeye kaçırma eğilimini azaltıcı etki yapar [11, ss. 57-58].

3.1.5. Psikolojik Nedenler

Kayıtdışılıkta rol oynayan psikolojik faktörler denildiğinde, bireylerin kayıtdışı faaliyetlerden aldıkları duygusal tatmin anlaşılmaktadır [15, s. 21]. Birey ekonomik ihtiyacın haricinde duygusal tatmin amacıyla veya kimlik arayışı nedeniyle yasadışı faaliyetlere katılabilmektedir. Ayrıca yapısı itibari ile kayıtdışı faaliyetlere uygun olan kısmi zamanlı çalışma kişilerde özgürlük hissi uyandırabilmektedir ve birey özgür olmak arzusuyla sürekli olmayan işlerde çalışabilmektedir. Bireylerin

başkalarının kayıtdışı faaliyet içerisinde olduklarını bilmesi kendilerinde de kayıtdışı faaliyette bulunma isteğini ve cesaretini arttırabilmektedir [8, s. 39].

3.1.6. Siyasal Nedenler

Mükelleflerin kayıp ve kaçaklar konusunda davranışlarını etkileyen en önemli belirleyicilerden birisi de siyasal iktidarların tutumudur [13, s. 10]. Siyasetçilerin yeniden seçilmelerini garantiye almaya yönelik oy kaygısı taşımaları, oy potansiyeli yüksek seçmen kitlelerini zor duruma sokacak uygulamalardan kaçınmalarına, sözkonusu kesimlerin kayıtdışı faaliyetlerinin bir kısmını görmezden gelmelerine neden olabilmektedir [9, s. 122].

3.1.7. Teknolojiye Bağlı Nedenler

Fabrikalarda emeğin yoğun olduğu üretim şeklinden teknoloji yoğun üretim şekline bağlı olarak robot teknolojisine geçilmesi işsizlik oranında artış göstermiştir. Buna bağlı olarak açığa çıkan iş gücü kayıtdışı faaliyetlere ve sektörlere kaynaklık etme durumunda kalmıştır [11, s. 59]. İşsiz kalan bu işgücü de geçim kaygısıyla kayıtdışı faaliyetlere yönelmiştir [6, ss. 121-122]. Ayrıca gelişen teknolojiler sermaye mallarının fiyatlarını ucuzlatmakta ve ucuzlayan sermaye mallarının piyasaya yönelik kayıtdışı üretimine sebep olmaktadır [8, s. 38].

3.2. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Etkileri

Literatürde kayıtdışı ekonominin etkileri bahsinde olumlu ve olumsuz etkiler üzerinde durulurken, bunlar içerisinde olumsuz etkilerin ağırlığı gün geçtikçe artış göstermektedir.

3.2.1. Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

Kayıtdışı ekonominin bir çok olumsuz etkisi vardır. Bunlardan ilki olarak ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsedebiliriz. Kayıtdışı ekonominin büyümesi kayıtlı ekonominin küçülmesi demektir. Kayıtlı ekonominin küçülmesi de devletin vergi gelirlerinin azalması anlamına gelir [13, ss. 19-20]. Devletin vergi gelirlerinin azalması ise sürekli artış eğiliminde olan kamu harcamalarının finansmanı sorununu gündeme getirir. Vergi gelirleri, kamu harcamalarını karşılamakta yetersiz kalınca bütçe açıkları sorunu gündeme gelir [17, s. 56]. Açığı kapatabilmek için ise devlet ya enflasyonu göze alarak para basmak (emisyon) ya da borçlanmaya gitmek zorunda kalmaktadır. Artan borçlanma talebi (iç ya da dış) ise faiz oranlarının yükselmesine ve borç yükünün giderek sürdürülemez hale gelmesine yol açmaktadır [9, s. 130]. Bütçe açıklarının merkez bankası aracılığıyla para basılarak karşılanması, enflasyon oranının yükselmesine dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi sayesinde bazı kişiler vergi dışı kalmış gelir elde etmiş olurlar. Bundan dolayı vergisini tam ödeyenlerle ödemeyenler arasında adaletsiz bir durum

ortaya çıkmaktadır. Vergi yükünün adaletsiz dağılımı gelir dağılımında da adaletsizliğe neden olur [16].

Kayıtdışı ekonominin istatistiki anlamdaki olumsuz etkisi ise ülkenin refah düzeyi, istihdam, cari açık, fiyatlar genel seviyesi ve gelir dağılımı konularındaki verilerin doğru saptanamaması şeklinde ortaya çıkmaktadır [14, s. 37]. Çünkü resmi ekonomik göstergeler sadece kayıtlı ekonominin göstergeleridir [16]. Bu verilerden yola çıkılarak oluşturulan politikalar sapmalı sonuçlar verecek [10, s. 32]. Çünkü yeterince etkin parasal ve mali politikalar oluşturabilmek için üretim ve istihdam gibi anahtar istatistiklerde belirli bir kesinliğin olması şarttır [7, s. 20].

Kayıtdışı ekonominin bir diğer olumsuz etkisi kendisini, çalışma hayatında göstermektedir [14, s. 37]. Kayıtdışı ekonominin genişlemesiyle sigortasız çalışanların sayısı da hızla artış göstermekte böylece sosyal güvenlik sistemin gelişimi durmaktadır [13, s. 21].

Kayıtdışı yapılan üretimler, belgesiz ve denetimsiz olduğundan standartlara uygun ve garantili olmamaktadır. Bu ürünleri tüketen tüketiciler de bu nedenle kayıtdışılıktan dolayı mağdur olmakta ve tüketicileri korumaya yönelik yasalardan ve satış sonrası hizmetlerden yararlanamamaktadır [14, s. 37].

Kayıtdışı ekonominin sebep olduğu diğer önemli bir sorun da rekabet ile ilgilidir. Kayıtdışı ekonomi kapsamında faaliyet gösteren birimler diğerlerine oranla daha az veya hiç vergi vermedikleri için rekabet üstünlüğüne sahip olmaktadır ve işlerini büyütme imkanını bulmaktadırlar. Bu durum, rekabet eşitsizliğini doğurmaktadır. Daha da önemlisi vergilerini tam ödeyen mükellefler de rekabet edebilmek için diğerlerini takip etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu da kayıtdışılığı gün geçtikçe artırmaktadır [13, s. 21].

Kayıtdışı ekonominin varlığı toplumda devlet otoritesine olan güvenin azalmasına, hukuka ve adalet sistemine olan inancın da zedelenmesine yol açmaktadır [14, s. 37]. Devletin, vatandaşlarının refahını yükseltmeye ve onları korumaya yönelik uygulamaya koyduğu kurallar ihlal edilmekte ve/veya yok sayılmaktadır. Bu durum, toplumsal huzurun sağlanması karşısında önemli bir tehlikedir [17, s. 56]. Kayıtlı faaliyette bulunanlar ekonomideki yaygın kayıtdışılığı gördüğünde sisteme olan güvenlerini kaybetmekte ve kayıtdışılığa yönelmektedir [14, s. 37].

Kayıtdışı faaliyetlerin artması, toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasadışı faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır [16]. Vergi kayıp ve kaçığının hoşgörüsüyle karşılanması, toplumdaki suç anlayışını değiştirmekte, devlete ve topluma karşı işlenen suçlara karşı gösterilen hoşgörü ile başlayan süreç toplumsal ahlak anlayışında bozulmalara yol açmaktadır [9, s. 131].

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız olumsuz etkileri göz önüne alındığında, kayıtdışı ekonominin, artık salt vergisel nedenleri ilgilendiren bir konu olmaktan çıkarak, toplumun tüm kesimlerini yakından ilgilendiren ulusal bir sorun haline geldiği rahatlıkla söylenebilir [14, s. 38].

3.2.2. Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Etkileri

Kayıtdışı ekonomi bazen resmi ekonomi üzerinde olumlu etkilere sahip olabilir. Kayıtdışı ekonominin olumlu sonuçlarına örnek olarak işsizliği azaltması, tüketici üzerindeki enflasyonist baskıyı hafifletmesi, düşük fiyatla mal arzı ve sermaye birikimine katkıda bulunması gösterilebilir [6, s. 71]. Bunlara ek olarak kayıtdışı ekonominin katılımcılarına daha fazla özgürlük, çalışma saatlerinde ve koşullarında esneklik sağlaması da gösterilebilir [11, s. 66].

Vergi kaçakçılığı vergiye tabi geliri azaltmak suretiyle fiili vergi oranında düşüş yaratır. Bu düşüş vergi kaçırانların kullanılabilir gelirini artırır [13, s. 19]. Bu fonlar yatırımlara yönlendirildiği takdirde üretim artar dolayısıyla elde edilen gelirler de artar [16].

Kayıtlı ekonominin istihdam edemediği kişilere iş olanağı sağlaması kayıtdışı ekonominin yararlarından bir diğeridir [9, s. 130]. Kayıt altında bulunan ekonominin yüksek maliyetler, kapasitenin eksik kullanımı ve kaynakların sınırlı olması gibi nedenlerle herkese iş yaratma imkanı yoktur [10, s. 39]. Kayıtdışı ekonomi, açıkta kalan bu işsiz kitlelere iş imkanı sağladığı için bir çok insanın geçim kaynağı olma özelliği taşır [16]. Kayıtdışı işlemler ekonomide yarattığı talep nedeniyle işsizliği ve yoksulluğu azaltıcı unsurlar taşımakta, gelir dağılımına olumlu yönde katkı sağlamaktadır [9, s. 130].

Kayıtdışı ekonomi, bir yandan çalışanlar arasında haksız rekabet yaratırken, diğer taraftan da resmi ekonomiye göre üretim maliyetlerinin düşük olması nedeniyle iç ve dış piyasalarda rekabet gücünü artırmaktadır [16].

Kayıtdışının yararları arasında sayılan bir diğer özellik de kayıtdışılığın toplumda sosyal patlamaları engelliyeceği yolundaki görüştür; bu görüşe göre mükellefler ağır bir vergi yükü altında ezilmektedirler, dolayısıyla hayatiyetlerinin devamı açısından vergi kaçırmak zorunda kalmaktadırlar, böyle bir durumda devletin vergi gelirlerinde azalma olmakta fakat sosyal patlamalar da engellenmektedir [13, s. 20].

Son olarak kayıtdışı ekonomi, ekonomide katma değer yaratması bakımından da ekonomik büyüme oranının yüksek çıkmasına yardımcı olur [16].

Kısaca, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin olumlu etkileri; üretime, istihdama, yatırıma kaynak teşkil etmesi, herkese istihdam olanağı sağlaması ve ekonomiye canlılık getirmesidir [17, s. 56]. Kayıtdışı ekonominin olumlu yönlerine rağmen gelişmemişliğin bir göstergesidir. Kısa vadede etkileri pozitif, uzun vadede de ekonomiyi tümünden çıkmaza sokacak negatif etkilere sahiptir [11, s. 67].

4. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Azaltılması İçin Alınan Önlemler

Kayıtdışı ekonominin yüksek olmasının yarattığı ekonomik, mali ve sosyal olumsuzluklar, kayıtdışılıkla mücadeleyi Türkiye'nin gündemine de sokmuştur. Ne var ki, bu mücadelede somut adımlarının atılması ancak son yıllarda mümkün olmuştur.

2001 sonrası dönemde siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanmış ve toplumda kayıtdışılıkla mücadelenin faydaları konusunda ortak bir anlayış gelişmeye başlamıştır [18, ss. 33-34].

Son yıllarda, yatırım ortamının iyileştirilmesi kapsamında bürokrasinin azaltılmasına, enflasyon muhasebesi uygulamasına, vergi oranlarının indirilmesine, gümrük, sosyal güvenlik ve vergi işlemlerinde büyük ölçüde otomasyona geçilmesine, kaçakçılıkla mücadeleyle, fikri mülkiyet haklarının korunmasına ve az gelişmiş illerde istihdamın artırılmasının teşvikine yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle kayıtdışıyla mücadele alanında bir altyapı oluşturulmuş olmasına rağmen kayıtdışılığın boyutu istenilen düzeyde azaltılamamıştır.

Sağlanan ekonomik istikrar ortamı kayıtdışı ekonomiyle mücadele için uygun bir zemin hazırlamış, ayrıca genel ve sektörel düzeyde kayıtdışılığın azaltılması amacıyla bazı önlemler alınmaya başlanmıştır. Kayıtdışılıkla mücadele kapsamında; [12, s. 36].

- ❑ 2001 yılından itibaren mali kuruluşlarca yapılacak işlemlere taraf olanların vergi kimlik numarasının ilgili belge ve kayıtlarda kullanımı zorunlu hale getirilmiştir.
- ❑ Vergi gelirlerinin önemli bir bölümünü ödeyen mükelleflere ayrı olarak hizmet verilmesine ve bunların izlenmesine yönelik olarak kurulan Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı 2007 yılında faaliyete geçirilmiştir [17, s. 62].
- ❑ Akaryakıt ürünlerinde marker uygulaması ve akaryakıt istasyonlarında belge düzeninin sağlanması, kayıtdışı ekonomiyle mücadelede önemli bir adım olan akaryakıt pompalarının ödeme kaydedici cihazlara bağlanmasına ilişkin uygulama başlatılmıştır [12, s. 36].
- ❑ Enerji sektöründe (Elektrik, doğal gaz, petrol, LPG) faaliyette bulunmak isteyenlere lisans alma zorunluluğu getirilmiştir [17, s. 62].
- ❑ Alkollü içkilerde ve sigaralarda bandrollü izleme sistemi kurulması ve sistemin işletilmesine yönelik çalışmalar tamamlanmış ve uygulamaya geçirilmiştir.
- ❑ Sosyal Güvenlik Kurumu olarak 2005 yılı içerisinde taşra birimlerinde görevlendirmek ve yerinden denetim yapmak üzere 258 Yoklama Memuru (şimdiki adıyla Sosyal Güvenlik Kontrol Memuru) alınmıştır.
- ❑ E-devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesine yönelik olarak 2003 yılından bu yana yürütülmekte olan e-Dönüşüm Türkiye Projesi ve 2006 yılında uygulanmaya başlanan Bilgi Toplumu Stratejisi projeleri ile, kullanıcıların elektronik ortamda sunulacak kamu hizmetlerine farklı platformlardan, güvenilir şekilde ve tek noktadan erişebilecekleri, vatandaş ve iş dünyasının ihtiyaçlarına odaklanmış, birlikte işler ve bütünleşik hizmetlerin sunulacağı, katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir bir devlet yapısının oluşturulması planlanmaktadır.
- ❑ 2006'da yayınlanan Başbakanlık Genelgesi ile yürürlüğe giren "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi" kayıtdışılığın emek piyasasına yönelik bir denetim projesi olarak önemli bir adımdır. Bu proje Türkiye'de kayıtdışı istih-

dama ve yabancı kaçak işçi istihdamına neden olan faktörlerin ortadan kaldırılarak kayıtlı istihdama geçişe katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın sorumluluğunda olan KADİM Projesi çerçevesinde 2006–2007 arasında 189.567 işyeri denetimi yapılmış, toplam 731.875 çalışan denetlenmiştir. Yapılan denetimler sonucunda 43.806 kişinin kayıtdışı çalıştığı tespit edilmiştir.

- ❑ “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008–2010”, 2009/3 sayılı Başbakanlık Genelgesi olarak Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Bu Planın amaçları kayıtçı faaliyetleri özendirmek, denetim kapasitesini güçlendirmek ve yaptırımların caydırıcılığını artırmak, kurumsal ve toplumsal mutabakatı sağlamak ve güçlendirmektir.
- ❑ 5018 nolu Kanun uyarınca, üç yıllık dönemleri kapsamak üzere 2006'dan itibaren hazırlanan Orta Vadeli Programlarda (OVP) kayıtdışı ekonomi sorun alanlarından biri olarak görülmektedir. Son OVP olan 2011-2013 OVP'nda ise “ekonomide kayıtdışılığın azaltılması” alt başlığında “Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planının” güncellenmesinden bahsedilmiştir. “Söz konusu Plan kapsamında kayıtdışılığa karşı kurumsal ve toplumsal mutabakat güçlendirilerek kayıtçı faaliyetler özendirilecek, denetim kapasitesi artırılacak, yaptırımların etkinliği artırılmak üzere gözden geçirilecektir” denilmektedir [12, s. 36].

5. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomiye Önlemek İçin Öneriler

Türkiye'de kayıtdışı ekonomiyi önlemek için yapılması gerekenleri şöyle özetleyebiliriz [17, s. 63]:

- ❖ Kayıtdışı ekonomiyi önlemek (veya küçültmek) için kısa vadeli tedbirler yerine orta ve uzun vadeli yapısal değişiklikler gereklidir.
- ❖ Toplumda “vergi bilinci” yerleştirilmelidir. Kayıtdışı ekonominin önlenmesi için eğitim büyük önem taşımakta, her bireyin bu konuda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.
- ❖ İşgücünün sosyal güvenlik maliyeti kayıtdışını arttıran bir faktör olarak ele alınıp yeniden düzenlenmelidir.
- ❖ Kayıtdışı piyasa ekonomisini önlemek devlet politikası olarak benimsenmelidir.
- ❖ “İdeal vergileme ilkeleri” göz önüne alınarak, vergi sistemi yeniden düzenlenmelidir.
- ❖ Etkin bir izleme ve değerlendirme sisteminin oluşturulması gerekir.
- ❖ Toplumsal mutabakatın sağlanması ve güçlendirilmesi gerekir.
- ❖ Vergi oranları düşürülmeli ve vergi yükü azaltılmalıdır.
- ❖ Vergi bürokrasisi azaltılmalı ve vergi yönetiminde toplam kalite yönetimi uygulanmalıdır.
- ❖ Kayıtçı faaliyetler özendirilmelidir.

- ❖ Kurumlar arası işbirliği ve eşgüdüm sağlanmalıdır.
- ❖ Denetim kapasitesinin güçlendirilmesi ve yaptırımların caydırıcılığının artırılması gereklidir.
- ❖ Kayıtdışı piyasa ekonomisi hakkında ihbarda bulunanlar korunmalı ve ödüllendirilmelidir.
- ❖ Vergi Ombudsman Büroları oluşturulmalıdır.

6. Sonuç

Türkiye’de, 1980’li yılların ortasından başlayarak, günümüze kadar yaşanan kronik enflasyon, spekülâtif kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıtdışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olmuştur.

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin büyüklüğü konusunda kayıtdışılığın tanımı gereği üzerinde uzlaşılan ortak bir rakam bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye’deki kayıtdışı ekonomi ölçümleri; çeşitli araştırmacılarca %2 ile %137 arasında değerler şeklinde bulunmuştur. DİE verilerine göre, bu oran %45, Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu tarafından hazırlanan “Kayıt Dışı Ekonomi Raporu”na göre %30.07’dir. Bazı uluslararası araştırmalarda ise bu oran %32-34 arasında hesaplanmıştır. KADİM Projesinde Türkiye’de kayıtdışı ekonominin GSMH’nin %50’sinden fazla olduğu tahmin edilmiştir.

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin nedenlerini araştırdığımızda mali, ekonomik, idari, sosyal ve toplumsal, psikolojik, siyasal ve teknolojiye bağlı nedenler öne çıkmaktadır. Ortaya çıkan en önemli sebeplerin başında vergilendirme ile ilgili sorunlar görülmektedir. Türk vergi mevzuatının karmakarışık olması, vergi oranlarının yüksekliği, vergilendirme ortamının belirsizliği ve sıkça çıkarılan vergi afları mali nedenlere örnek olabilir. Ekonomik nedenler, Türkiye ekonomisinin özellikle istihdam açısından tarım ve hizmetler sektörüne dayalı olan yapısı, 70’li yıllardan itibaren yaşanan yüksek oranlı enflasyon, arka arkaya yaşanan ekonomik krizler, milli gelirin adaletsiz dağılımı, nakit para kullanmanın yaygın olması, yüksek işsizlik oranı gibi nedenleri kapsamaktadır. İdari nedenler, vergi denetimlerinin ve muhasebe hizmetlerinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Önde gelen sosyal ve toplumsal nedenlere ise sosyal güvenlik sisteminden kaynaklanan nedenler, hızlı nüfus artışı, kentlere göç, bireylerin vergiye karşı direnci, vergi bilinci ve ahlakının düşük olması aittir. Bunlardan başka kayıtdışılığın oluşmasında psikolojik, siyasal ve teknolojiye bağlı nedenler de öne çıkmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin olumlu ve olumsuz etkileri olsa da, bunlar içerisinde olumsuz etkilerin ağırlığı gün geçtikçe artış göstermektedir. Olumsuz etkilerin başında devletin vergi gelirlerinin azalması, vergi yükünün adaletsiz dağılımı, resmi ekonomik göstergelerin doğru saptanamaması, sigortasız çalışanların sayısının hızla

artması, rekabet eşitsizliği, devlet otoritesine olan güvenin azalması, toplumun ahlaki değerlerinin bozulması gibi sonuçlar gelmektedir. Kayıtdışı ekonomi bazen resmi ekonomi üzerinde olumlu etkilere sahip olabilir. Kayıtdışı ekonominin olumlu sonuçlarına örnek olarak işsizliği azaltması, tüketici üzerindeki enflasyonist baskıyı hafifletmesi, düşük fiyatla mal arzı ve sermaye birikimine katkıda bulunması gösterilebilir. Bunlara ek olarak kayıtdışı ekonominin katılımcılarına daha fazla özgürlük, çalışma saatlerinde ve koşullarında esneklik sağlaması da gösterilebilir. Kayıtdışı ekonomi kısa vadede olumlu etkiler doğursa da uzun vadede ekonomiyi tümünden çıkarmaya sokacak olumsuz etkilere sahiptir.

Kayıtdışı ekonominin yüksek olmasının yarattığı ekonomik, mali ve sosyal olumsuzluklar, kayıtdışılıkla mücadeleyi Türkiye'nin gündemine de sokmuştur. Son yıllarda, yatırım ortamının iyileştirilmesi kapsamında bürokrasinin azaltılmasına, enflasyon muhasebesi uygulamasına, vergi oranlarının indirilmesine, gümrük, sosyal güvenlik ve vergi işlemlerinde büyük ölçüde otomasyona geçilmesine, kaçakçılıkla mücadeleye, fikri mülkiyet haklarının korunmasına ve az gelişmiş illerde istihdamın artırılmasının teşvikine yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle kayıtdışıyla mücadele alanında bir altyapı oluşturulmuş olmasına rağmen kayıtdışılığın boyutu istenilen düzeyde azaltılamamıştır. Son olarak söyleyebilirim ki, araştırmanın son kısmında gösterilen çözüm önerileri kayıtdışılığın azaltılması ve önlenmesinde etkili olabilir.

Kaynakça:

1. Aktan C.C., Savaşan F., "Kayıtdışı Ekonomi ve Etik", Akademik Araştırma Çalışması, 2009, www.etik.gov.tr/duyurular/...etik/.../Kayitdisi_Ekonomi_ve_Etik.pdf, (04.03.2012).
2. Ankara Ticaret Odası, "Kayıtdışı 2007 Raporu", 04.03.2007, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=827&l=1>, (05.03.2012).
3. Aykın H., "Kayıtdışı Ekonominin Yaygın Olduğu Ortamda Karapara ile Etkin Mücadele Mümkün mü?", Yaklaşım Dergisi, Mart 2008, Sayı 183, <http://www.yaklasim.com/mevzuat/dergi/makaleler/20080311022.htm>, (04.03.2012).
4. Baytar Y., "Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadelede Dikey Denetim Yöntemi", Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2006, sosyalbilimler.cu.edu.tr/tezler/999.pdf, (05.03.2012).
5. Biçer Y., "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, <http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/11.pdf>, (04.03.2012).
6. Bulut H.M., "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıtdışı ile Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2007, <http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/10.pdf>, (05.03.2012).
7. Çetintaş H., Vergil H., "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini", Doğu Üniversitesi Dergisi, 4 (1) 2003, ss. 15-30, <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/182/198>, (06.03.2012).

8. Demir H.İ., “Kayıtdışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2007, <http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/5.pdf>, (05.03.2012).
9. Işık N., Acar M., “Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, Temmuz-Aralık 2003, ss. 117-136, iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi21/nisik.pdf, (04.03.2012).
10. Kanlı M., “Dolaylı Vergiler Ve Kayıtdışı Ekonomi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, <http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/4.pdf>, (05.03.2012).
11. Karatay Ö., “Kayıtdışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2009. <http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/2.pdf>, (06.03.2012).
12. “Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010”, Ankara, 2008, www.kayitdisiekonomi.com/files/Kayit_disi_ekonomi-2008-10.pdf, (06.03.2012).
13. Kıldış Y., “Kayıtdışı Ekonominin Boyutları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2000, <http://kayitdisiekonomi.com/makale/detay.asp?id=28>, (05.03.2012).
14. Kırıcı N., “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım”, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, <http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/12.pdf>, (03.03.2012).
15. Sarıkaya H.E., “Kayıtdışı Ekonominin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği (1980-2005)”, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007. <http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/8.pdf>, (05.03.2012).
16. Sarılı M.A., “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, <http://kayitdisiekonomi.com/makale/detay.asp?id=26>, (06.03.2012).
17. Savaş A., “Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi: Kapsamı, Etkileri ve Öneriler”, Sayıştay Dergisi, Sayı 72, ss. 51-66, dergi.sayistay.gov.tr/Default_4_Yazdir.asp?id=572, (05.03.2012).
18. Savaşan F., “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı”, SETA Analiz, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı 35, Mart 2011, http://www.fsavasan.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/SETA-Turkiyede_Kayitdisi_Ekonomi_ve_Kayitdisilikla_Mucadelenin_Serencami2.pdf, (03.03.2012).
19. Sıvacı C., “Kayıt Dışı Ekonomi ve KADİM Projesi”, Bütçe Dünyası, Cilt 3, Sayı 27, Güz 2007, ss. 51-60, www.butce.org/html/dergi/27/csivaci2.pdf, (05.03.2012).
20. Sugözü İ.H., “Kayıtdışı Ekonomiye Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği)”, Doktora Tezi, Konya, 2008, <http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/9.pdf>, (04.03.2012).
21. Tunç M., “Kayıtdışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler, Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri”, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara, 2007.

Məmmədova Pərvanə Oktay qızı

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Türk Proqramı üzrə magistrantı

Türkiyədə gizli iqtisadiyyat Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – bu araşdırmada əsas məqsəd Türkiyədə gizli iqtisadiyyatın tarixi inkişafı, ölçüləri, səbəbləri, təsirləri və bu günə qədər gizli iqtisadiyyatla mübarizə çərçivəsində həyata keçirilən tədbirləri ələ alıb bu mövzuda işləmə biləcək çalışmalara işıq tutmaqdır.

Tədqiqatın metodologiyası – araşdırmada ümumi elmi metodlarla birlikdə, tənqidi qaynaq araşdırması metodu və statistik metodlar istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – Türkiyədə gizli iqtisadiyyatın böyüklüyü məsələsində gizli iqtisadiyyatın tərifindən dolayı razılığa gəlinən ortaq bir rəqəm yoxdur. Həyata keçirilən araşdırmalar nəticəsində Türkiyədəki gizli iqtisadiyyatın ölçümləri; müxtəlif araşdırmaçıları tərəfindən 2% ilə 137% arasında müəyyən edilmişdir. Bəzi beynəlxalq araşdırmalarda isə bu nisbət 32%-34% arasında hesablanmışdır. KADİM Layihəsində bu nisbət 50% -dən çox olduğu təxmin edilmişdir. Türkiyədə gizli iqtisadiyyatın əsas səbəbləri maliyyə, iqtisadi, inzibati, sosial və ictimai, psixoloji, siyasi və texnologiyaya bağlı səbəblərdir. Gizli iqtisadiyyatın müsbət və mənfi təsirləri olsa da, bunlar içərisində mənfi təsirlərin ağırlığı gün keçdikcə artmaqdadır. Mənfi təsirlərin başında dövlətin vergi gəlirlərinin azalması, vergi yükünün ədalətsiz bölgüsü, rəsmi iqtisadi göstəricilərin düzgün müəyyən edilməməsi, sığortasız işçilərin sayının sürətlə artması, rəqabət bərabərsizliyi, dövlətin nüfuzuna olan güvənin azalması, cəmiyyətin əxlaqi dəyərlərinin pozulması kimi nəticələr gəlməkdədir. Son illərdə, Türkiyədə gizli iqtisadiyyatla mübarizə çərçivəsində əhəmiyyətli tənzimləmələr həyata keçirilməsinə baxmayaraq gizli iqtisadiyyatın ölçüsü istənilən səviyyədə azaldılmamışdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri – bu mövzu sadəcə nəzəri çərçivədə ələ alınmışdır. Araşdırma anket və ya müsahibə şəklində aparılmamış, internet və dövrü mətbuat izlənərək həyata keçirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti – Türkiyədə gizli iqtisadiyyat mövzusunda işləmə biləcək çalışmalara işıq tutmaqdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – digər bütün çalışmalardan fərqli olaraq, bu araşdırmada Türkiyədə gizli iqtisadiyyat məfhumu bütöv şəkildə ələ alınmışdır. Belə ki, bu çalışmada Türkiyədə gizli iqtisadiyyatın tarixi inkişafı, ölçüləri, səbəbləri, təsirləri və bu günə qədər gizli iqtisadiyyatla mübarizə çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər və həll təklifləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *gizli iqtisadiyyat, Türkiyə iqtisadiyyatı, gizli məşğulluq, makroiqtisadiyyat.*

Мамедова Парвана Октай гызы

Азербайджанский Государственный Экономический Университет, магистрант, турецкая программа

Теневая экономика Турции**Аннотация**

Цель и значение исследования – основная цель данного исследования заключается в изучении истории развития теневой экономики Турции, размеров, причин, последствий и мер, принятых до сих пор для борьбы с теневой экономикой, освещение работы, проделанной в этом направлении.

Методология исследования – в исследовании были использованы общепринятые научные методы, также статистические и критические методы анализа ресурсов.

Результат исследования – в данное время встречаются довольно противоречивые оценки теневой экономики Турции. Согласно результатам исследований объем теневой экономики в этой стране колеблется в диапазоне от 2 до 137 процентов. Авторы проекта КАДИМ подсчитали, что размер теневой экономики превышает 50%. Причины теневой экономики в Турции основаны на финансовых, экономических, административных, социальных, психологических, политических и технологических факторах. Несмотря на присутствие как отрицательных, так и положительных последствий существования неформальной экономики, в последнее время удельный вес побочных эффектов постоянно увеличивается. К основным негативным последствиям можно отнести сокращение налоговых поступлений, несправедливое распределение налогового бремени, неправильный расчет официальных экономических показателей, рост числа незастрахованных работников, несправедливую конкуренцию, снижение доверия к государственной власти, коррупцию и другие результаты, которые не соответствуют нравственным ценностям общества. Несмотря на то, что в последние годы были приняты соответствующие меры, направленные на снижение объема неформального сектора в Турции, результаты нельзя назвать удовлетворительными.

Ограничения исследования – тема рассматривается лишь на теоретической основе. В ходе исследования не были использованы методы опроса или интервью, исследование проведено на основе информации, собранной из СМИ или с помощью интернета.

Оригинальность исследования – в отличие от других исследований, в этой работе рассматриваются все детали неформальной экономики Турции. Таким образом, в данном исследовании изучаются этапы исторического развития теневой экономики Турции, ее размеры, причины, последствия и меры, принятые до сих пор для борьбы с неформальной экономикой.

Ключевые слова: *теневая экономика, экономика Турции, неформальная занятость, макроэкономика.*

Mammadova Parvana Oktay gızı

Azerbaijan State Economic University Turkish Program, Master Student

The shadow economy in Turkey

Abstract

Purpose and practical importance of research – the main purpose of this study, the historical development of the informal economy in Turkey, the dimensions, causes, effects and the measures taken so far do not present for the fight against informality to shed light on the work carried out on this issue.

Methodology of research – with generally accepted scientific methods, research, critical resource analysis method and the statistical methods used.

Findings of research – the size of the informal economy in Turkey agreed on a common figure is, by definition, there is a large informal sector. Measurement of the informal economy in Turkey as a result of the research, various researchers have found that the values from 137% to 2%. Some international studies, the rate of 32-34% were calculated. Project has been estimated that more than 50% of it is KADİM. Causes of the informal economy in Turkey based on financial, economic, administrative, social and public, psychological, political, and technology reasons. Although positive and negative effects of the informal economy, they are increasing the weight of adverse effects in. Reduction in state tax revenues at the beginning of the negative impacts, unfair distribution of tax burden, to discover any official economic indicators, the rapid increase in the number of uninsured employees, competition, inequality, declining trust in government authority, such as corruption of society's moral values are the results. In recent years, the size of a large informal sector in Turkey, although there are important regulations to combat informality can be diminished the desired level.

Research limitations – this topic is discussed only in the theoretical framework. There are in the form of survey or interview research, carried out by following the internet and periodicals.

Originality of research – unlike all other studies, all cases in this study are discussed Turkey's economy informality. Thus, in this study the historical development of the informal economy in Turkey, the dimensions, causes, effects and the measures taken so far to combat informality and solutions are examined.

Key Words: *informal economy, Turkey's economy, unregistered employment, macroeconomic.*

JEL Classification Codes: E26, H0, E24, E0.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 21.05.2012.

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.02.2012.

Çapa qəbul olunmuşdur: 29.06.2012.